

Obitelj - društvo - obitelj

Josip Janković
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Pregledni članak
UDK 316.356.2(497.5)
Primljeno: lipanj 1994.

Rad je posvećen obitelji kao osnovi zdravog razvoja novih generacija. Na osnovi istraživanja provedenih prije i u tijeku ratnih događanja nastoji se definirati stanje suvremene obitelji u Hrvatskoj, njene uspješnosti u ispunjavanju standardnih uloga i perspektive koja iz registriranog stanja logično slijedi. Kako su uvjeti u kojima potomstvo raste vrlo diskutabilni, pogotovo nakon stresova izazvanih ratnim događanjima, nastoji se definirati odgovarajuće aktivnosti koje bi osigurale otklanjanje negativnih posljedica izloženosti brojnim stresorima. Da bi uspjeh u tim nastojanjima bio siguran, definirane su akcije na svim razinama. Najveća pažnja posvećena je ipak primarnoj prevenciji i odgovarajućim programima koji se mogu primijeniti i u oskudnim materijalnim uvjetima kroz postojeću mrežu odgojno-obrazovnih institucija i sustav ustanova socijalnog rada.

UVOD

Bez obzira promatramo li obitelj kao primarnu "face to face" skupinu, sustav ili instituciju, moramo biti svjesni toga da je ona nosilac, za globalnu društvenu zajednicu, nezamjenjivih i u isto vrijeme, za sam njen opstanak, presudnih funkcija. Da podsjetimo samo na nekoliko za društvo najvažnijih uloga obitelji. To su reproduktivna, njegovateljska i socijalizacijska uloga, uloga zadovoljavanja najvećeg dijela primarnih i sekundarnih čovjekovih potreba itd. Poznato je da nitko i ništa ne može, bar za sada, zamijeniti obitelj u svim tim nabrojenim funkcijama presudnim za fizički opstanak svakog društva, za prenošenje civilizacijskih i kulturnih (u užem smislu) čovjekovih dostignuća i društveno poželjnih vrednota. Svi supstituti, ustvari surogati, pokazali su se nedovoljno uspješnima i nekvalitetnima, a koriste se samo kad nema drugog izbora. Obitelj, dakle, na najbolji mogući način "za društvo" obavlja toliko važne zadatke da je doista nezamjenjiva u nizu svojih funkcija. Iako je teško odvojiti "važnije" od "manje važnih" funkcija, u ovom trenutku mogli bismo to učiniti s roditeljstvom i utvrditi kako nije čudno što se zadnjih godina sve češće govori i o "zanimanju" - roditelj. Time se, naravno, ne misli doslovno da roditeljstvo treba ustanoviti kao "radno mjesto", premda u nekim elementima ima i konkretnog približavanja takvom tretiranju roditeljstva (nagovještaji priznavanja tri godine radnog staža majkama za svako dijete

koje obitelj odgoji do 15. godine života), već mu se time daje jasno konkretno i simboličko značenje kao važnoj društvenoj ulozi, a ne samo da se govori o obitelji kao "stvarnoj osnovi postojanja i održavanja ljudske vrste, čovjeka kao pojedinca i čovječanstva kao zajednice sa svim njenim atributima, prošlošću i budućnošću", a da se nakon bombastičnih izjava ništa stvarno ne mijenja. Bez roditeljstva nema poroda ni porodice, ali ni bez zdravih odnosa među roditeljima nema uvjeta da porod stasa u novog zdravog i sposobnog čovjeka.

Partnerstvo u braku odraslima je isto što i roditeljstvo djeci. Partneri u svom odnosu jedni drugima omogućuju zadovoljavanje bioloških i socijalnih potreba, pružaju međusobno podršku, pomažu međusobno u suočavanju s brojnim problemima, od običnih svakodnevnih do stresova većeg ili manjeg intenziteta, koje neminovno donosi vrlo složen društveni i radni sustav, gospodarski i politički lomovi. Čak i kada nema ozbiljnih društvenih potresa kao što su teške ekonomske i političke krize i ratovi, čovjek je stalno izložen brojnim problemima, "zankama" socijalnog življenja, koje si postavlja sam, svjesno ili nesvjesno. Otudjenje kao posljedica života u suvremenim nehumanim ljudskim naseobinama, "mravinjacima", samo je jedan od posljedica čovjekova zastranjivanja, ali i uzrok velikom broju teškoća na individualnom i globalnom planu. Vječni čovjekov problem održanja ravnoteže, njegovog biti ili ne biti, ovisi u velikoj mjeri o

obitelji. Uz partnere, u održanju stanja ravnoteže obitelji kao cjeline i njenih pojedinih članova važnu ulogu imaju i ostali njeni članovi. Konstatacija da djeca nisu samo primaoci njege, pažnje, brige, ljubavi i nježnosti, već da su i sposobna, spremna i duboko zahvalna ako mogu i davati više nije nova (Hurlock, 1980). Čovjek, a pri tome se misli na ljudsko biće bez obzira na spol i dob, ima izvorno jednako jaku potrebu za davanjem kao i za primanjem. Tek u općoj ravnoteži, pa i ravnoteži davanja i primanja, on se potvrđuje kao cjelovito, zdravo - humano stvorenje. Za postizanje tog općeg ideala na sve tri razine (micro, mezzo i macro) osnovna premisa svakako je opet - obitelj.

REALITET

Sve do sada iznesene tvrdnje djeluju vrlo optimistički, poticajno, čak suviše dobro da bi bile stvarne, sve je to točno, ali se ne treba zavaravati; kao i svuda i uvijek, moramo računati i na "drugu stranu medalje". Obitelj može biti i negacija svega do sada navedenog. Umjesto "raja zemaljskog" ona može biti i "pakao na zemlji"!

Brojni autori (N. Acerman, 1964; V. Hurdolin, 1976; M.C. McNeese & J.R. Hebel, 1977; P. Brajša, 1979) pokazali su da obitelj često biva instrument viktimizacije svojih članova i prenošenja nesreće s koljena na koljeno, iz generacije u generaciju! Poput teškog lanca koji sputava uznike ona često nesrećom roditelja kažnjava djecu da bi ova u sljedeću generaciju prenijela isto ili neko slično zlo. Jednako kao pojedinac ili globalni sustav ona je u stanju viktimizirati svoje članove do te mjere da im oduzima zdravlje, pa čak i život (M.C. McNeese & J.R. Hebel, 1977; Z. Separović, 1990)!

Rezultat brojnih istraživanja, od kojih neka i u nas provedena prije ovog rata, pokazuju da djeca zbog neodgovarajućih obiteljskih ili općih životnih prilika manifestiraju izuzetno veliki broj simptoma ili bolje reći - "znakovna neravnoteže". Jedno od takvih istraživanja provedeno u jednom dječjem centru u Zagrebu (J. Janković i S. Maroević, 1990) pokazalo je da čak 116 od 415 ili 27.5% djece manifestira različite simptome u vrtićkoj, a 145 ili 34.9% u obiteljskoj sredini. Ti se simptomi ne mogu poistovjetiti s bolešću (poznato je kako je dijagnostika u dječjoj psihopatologiji nesigurno područje), već prije s djetetovim ak-

tiviranjem socijalnih obrambenih mehanizama. Pod pritiskom okoline, kako bi nepovoljni utjecaji bili otklonjeni i omogućeno uspostavljanje homeostaze u djetetovom sustavu u područjima somatskog, psihološkog i socijalnog funkcioniranja, djetetov obrambeni sustav različitim "nesvrshodnim oblicima ponašanja" nastoji upozoriti tu svoju socijalnu okolinu da mora uspostaviti ravnotežu da ne bi stvarno došlo do razvoja patoloških promjena u bilo kojem od navedenih područja. Treba se, ipak, ozbiljno zabrinuti nad tim podacima. Oni jasno i nedvosmisleno govore da preko polovine djece koja su obuhvaćena predškolskom brigom u određenoj zagrebačkoj sredini živi u krajnje rizičnim, za zdravlje opasnim psihosocijalnim uvjetima. To drugim riječima znači da preko polovice naših obitelji nije bilo kadro iz najrazličitijih razloga, u takozvanim "normalnim okolnostima", osigurati svom potomstvu minimalne uvjete koje zovemo normalnima, a u svakom slučaju potrebnima za "normalan" rast, razvoj i sazrijevanje!

Što se dogodilo s našim obiteljima i djecom u njima za vrijeme i nakon agresije na Hrvatsku i svega do čega je ona dovela? Neki od rezultata istraživanja usmjerenih na ispitivanje tog dijela problema, provedenih tijekom organiziranog pružanja pomoći prognanicima u psihosocijalnoj adaptaciji i prevladavanju aktualnih stresnih situacija i njihovih posljedica, premda parcijalni, pokazat će da je broj detektiranih simptoma kod djece još daleko veći! Progonstvo, razaranja i uništavanje domova djece, gubitak bližnjih, kidanje socijalne mreže, nasilno otpuštanje zavičaja i svega što u taj kontekst spada, brojni su stresori kojima su obitelj i djeca bili izloženi. Takvi uvjeti rasta i razvoja doveli su do toga da su jednom zbjeugu u Zagrebu preko 75% djece prognanika osam mjeseci nakon progona manifestira od jednog pa čak do 18 od 42 simptoma koliko je sadržavao majkama na procjenu ponuđeni inventar (J. Janković, 1993)! To znači da u pojedinim skupinama prognanika tek kod četvrtine djece nisu zapaženi simptomi koji označavaju ozbiljnu nemogućnost prilagođavanja djeteta uvjetima u kojima živi. Kod koliko su djece prognanika takvi simptomi prisutni, ali nisu registrirani, teško je reći, a vrlo je vjerojatno da i tu postoji takozvana "siva brojka". Osim toga, kako su u ispitivanu skupinu uključena djeca od 0 do 18 godina, a broj

beba, kod kojih znakove patologije nije moguće prepoznati osim u krajnje teškim slučajevima povreda i bolesti, nije zanemariv, postotak djece čije je zdravlje ozbiljno ugroženo još više raste i zabrinjava.

Kakva je perspektiva zajednice koja nije kadra tako velikom broju onih na kojima "svi-
jet ostaje" osigurati minimalne, ako već ne zadovoljavajuće, uvjete razvoja, pitanje je koje neizostavno slijedi! Što je u tom kontekstu sa svim ostalim toliko važnim porodičnim funkcijama u čijem je obnašanju ova primarna društvena skupina nezamjenjiva? Što to sve zajedno znači u kontekstu razvoja, daljnje transformacije obitelji, dolaska takozvanog "trećeg vala" (Tofler, 1982)?! To su pitanja. A odgovori?

NEKI MOGUĆI ODGOVORI

Premda je ovako predstavljena slika naše obitelji, osobito kad je gledamo iz perspektive budućnosti, krajnje zabrinjavajuća, katastrofična, sve se to i ne mora baš tako razvijati i tragično završiti.

Optimizam poslije svega iznesenog zvuči nerealan, ali ima osnova ako se poduzmu odgovarajuće mjere za otklanjanje generatora negativnih trendova i uspostave mehanizmi otklanjanja posljedica ratnih događanja. To dokazuje vidan pad broja simptoma i u skupinama djece-prognanika koje su ih najviše manifestirale. Tako je kod one djece iz zbjega u Zagrebu pet mjeseci nakon prvog ispitivanja nađeno da su simptomi prisutni kod 57.9% djece. Broj djece bez simptoma povećao se od jedne četvrtine na 42.1% ili više od trećine i približava se polovini, a prosječni broj registriranih simptoma od 2.757 u prvom mjerenju pada na 1.607 u drugom. Razlika između ova dva prosječna broja simptoma ispitivana T-testom pokazala se statistički vrlo visoko značajnom (t -test = 4.13; ss = 106; što je značajnost na razini od 0.001). Uz vremensku distanciju koja je potrebna da nestane određeni broj simptoma izazvanih stresnim događajima, taj pad valja pripisati i vrlo složenom programu pomoći u psihosocijalnoj adaptaciji ove djece i njihovih obitelji, ili dijela obitelji koji je još preostao, njegovoj dosljednoj primjeni, praćenju i stalnom kreativnom nadograđivanju. Pozitivni utjecaj se više može pripisati programu kad se uzme u obzir da je od trenutka prognoza do prvog mjerenja prošlo osam

mjeseci. U tom vremenu program je pripreman, a pružana je pomoć obiteljima i pojedincima u suočavanju s akutnim teškoćama prema trenutnim potrebama bez cjelovite i sustavne organizacije. To je razdoblje bilo dovoljno da nestane određeni broj onih simptoma za čije je iščezavanje odgovoran vremenski faktor. Za otklanjanje ostalih simptoma potrebno je, uz vrijeme, još puno dobro organiziranog stručnog rada strukturiranog u složen i sinhroniziran sustav smišljenog djelovanja na realizaciji unaprijed definiranih ciljeva. Program pomoći obiteljima koje privremeno ili već od ranije u određenoj mjeri nisu mogle osigurati potrebne uvjete svojim članovima za normalan život obuhvatio je gotovo sva kritična područja i sve uzraste prognanika u zbjegu. Različiti oblici rada s prognanicima provode se sustavno na pojedinačnoj razini, obiteljskoj i, koliko je moguće s obzirom na organizacijske uvjete, na razini zbjega.

Program na ovaj uzak dio populacije obuhvaća sva područja i razine prevencije koje bi, s obzirom na nađeno stanje, trebale biti zastupljene na razini populacije bez obzira radi li se o obitelji prognanika ili ne. Osnovni kriterij mora biti potreba djeteta, odnosno obitelji. Kako je društvo "otelo" porodici roditelje uključujući ih u radni, socijalni, kulturni i politički sustav djelovanja, što svakako ima ključni utjecaj na ispunjavanje porodičnih funkcija, dužno je nadoknaditi nastali manjak odgovarajućim društvenim mehanizmima i tako pomoći da obitelji prežive do novih pozitivnih promjena na spirali svog razvoja sa što manje gubitaka. Ono što se može očekivati kao posljedica zakonitosti razvoja obitelji, a što proizlazi iz razvoja proizvodnje, automatizacije i informatizacije, nov je zaokret na spirali uspona obiteljskog sustava. Novosti u razvoju proizvodnje i načina stjecanja dohotka omogućit će obitelji vrlo skoro (naravno, mjerenje vremena u ovim relacijama razvoja čovječanstva prema osobnim željama i očekivanjima pojedinca posve je neprimjereno) da zajedno provodi mnogo više vremena. To vrijeme više će ovisiti o osobnim željama članova obitelji nego o potpuno vanjskim uvjetima i potrebama globalnog društva i njegova sustava proizvodnje. Obiteljska gospodarstva, proizvodnja u najrazličitijim oblicima (od hrane do knjige), kontrola složenih tehnoloških procesa u kilometrima udaljenim postrojenjima na instrument - ploči u radnoj sobi vlastitog doma, bit

će osnova ponovnog zblizavanja članova obitelji. Djeca će imati mogućnost doživjeti svoje roditelje i u ulozi radnika, stvaraoca, osobe koja zna raditi i nešto drugo osim drijemati uz novine ili televizor poslijepodne, nakon dolaska "odnekud" s "nekoć posla". Partneri će moći naći nove zajedničke ciljeve ako se susreću i u svijetu rada i tako još više produbiti vezu. Umjesto da joj zvone zvona, kako se to mislilo još prije desetak godina, obitelj očito čeka novi "revival". No do tada je porodica, a osobito naša u okolnostima u kojima se našla, izložena vrlo velikim pritiscima, koji su ozbiljna opasnost, kako smo već vidjeli iz navedenih istraživanja, za potomstvo, koje treba pored svega ostati zdravo i prilagođeno jer će jedino tako moći nastaviti nositi teret ovog društva kada za to dođe vrijeme. Budućnost novih generacija, više nego ikad, ovisi o tome koliko će današnja obitelj moći normalno funkcionirati uz sve ometajuće faktore.

Sve navedeno upućuje na potrebu da se globalna zajednica daleko više angažira kao suradnik porodice kako bi se dosegli neki zadovoljavajući, ako već ne i optimalni, standardi na razini populacije. Područja na kojima je to posebno važno jesu:

I. Priprema budućih nosilaca obiteljskog života za uloge koje ih čekaju:

a) priprema za kvalitetno partnerstvo, što podrazumijeva odgoj za humani odnos među spolovima, kvalitetnu komunikaciju, tolerantan odnos prema drugima;

b) pripremu za kvalitetan obiteljski život, što podrazumijeva prihvaćanje poželjnog obrasca obiteljskih odnosa i organizacije života, osjetljivost za potrebe i želje bližnjih;

c) kvalitetno roditeljstvo, što podrazumijeva planiranje roditeljstva kako bi djeca bila željena, prihvaćanje roditeljske uloge u svim njenim aspektima, i to kao normalne faze životnog ciklusa koja donosi specifična iskustva i čak nešto više sreće kroz odnos s djecom od nekih drugih životnih faza.

II. Priprema mreže institucija koje će pružiti potrebnu pomoć u području psihosocijalnog funkcioniranja obitelji:

a) predbračna, bračna, obiteljska i različita druga savjetovaništa koja će biti osnova široke prevencije najraznovrsnijih problema koji onemogućavaju normalno funkcioniranje obitelji, kroz pripremu za obiteljski život i kvali-

tetno partnerstvo i pomoć u rješavanju aktualnih teškoća s kojima se obitelji susreću;

b) organizirano i sustavno djelovanje u okviru socijalizacijskog procesa u obiteljima, predškolskim ustanovama i školama kako bi se djeci koja žive u rizičnim okolnostima pomoglo da ostanu zdrava i prilagođena;

c) osiguranje potrebnih pretpostavki kako bi mreže ustanova socijalnog rada:

- primjenom odgovarajućih metoda i tehnika rada u realizaciji problem solving metodologije omogućile svim obiteljima da zadovoljavaju svoje osnovne potrebe,

- kroz organizaciju lokalne zajednice, povezujući sve njene ključne elemente, omogućile integraciju obitelji u socijalnu sredinu, zdrav i uspješan razvoj, odgoj i obrazovanje djece te zadovoljavanje društvenih i kulturnih potreba te potreba za samoaktualizacijom članova obitelji s odgovarajućeg područja.

III. Dogradnja pravnog sustava kako bi se:

a) omogućilo realiziranje svih ljudskih prava i prava djeteta zajamčenih rezolucijama Opće skupštine Ujedinjenih naroda;

b) onemogućila viktimizacija članova obitelji, a posebno djece, u praksi ili omogućilo njeno rano otkrivanje i uspješno otklanjanje uzroka i posljedica.

IV. Dogradnja socijalnog sustava da bi naša zemlja stvarno i postala socijalna država i svim svojim građanima, bez obzira na dob, zdravstveno stanje i radnu sposobnost, osigurala čovjeka dostojne uvjete života.

Tek kada sve te općedruštvene pretpostavke budu ispunjene, bit će moguće postavljanje i daleko viših standarda roditeljima u ispunjavanju njihove roditeljske uloge, bez obzira je li riječ o adoptivnom ili biološkom roditeljstvu, njezi i brzi za normalan rast i razvoj djece, njihovoj socijalizaciji, obrazovanju, izboru zanimanja i, konačno, izboru partnera pri stvaranju vlastite porodice. Tada će biti moguće očekivati kroz sve te faze razvoja djece daleko veći i kvalitativno viši angažman roditelja i u slučaju zakazivanja ili neadekvatnog odnosa prema djeci sankcionirati odstupanja od postavljenih standarda. Bez toga sve naše želje i nastojanja na osiguranju zadovoljavajućih obiteljskih uvjeta za razvoj djece neće imati očekivane rezultate, a velik će broj djece zbog neadekvatnog ispunjavanja roditeljske uloge njihovih majki i očeva čitav život biti op-

terećeni tako izazvanim teškoćama i, što je najgore, te će teškoće, ili čak patologiju, nesreću nekvalitetnog roditeljstva, prenositi na sljedeće generacije.

ZAKLJUČAK

Premda možda na prvi pogled spomenuti ciljevi djeluju suviše pretenciozno, poznavao-cima stanja kakvo je danas u svim ovim područjima jasno je da bez sustavnih i dugoročnih programa podržanih od zajednice u smislu osiguranja sveobuhvatnih, općih pretpostavki za njihovo provođenje, nema mjesta optimizmu u pogledu budućnosti naše obitelji, a samim time ni društva u cjelini. Prigovori koji se najčešće odnose na potrebna velika ulaganja i cijenu povoda programa ovdje ne stoje. Samo organiziranijim i sustavnijim korištenjem postojećih potencijala u primjeni dobro sastavljenih programa moguće je zaustaviti negativne trendove bez velikih materijalnih ulaganja. Programi opće prevencije (J. Bašić: Integralni pristup) i oni ciljani, namijenjeni određenim specifičnim problemima, uglavnom su već napravljeni (M. Ajduković i N. Pečnik: Nenasilno rješavanje sukoba; J. Janković: Odgoj za mir i kooperaciju; Primarna prevencija ovisnosti; Kreativne socijalizacijske skupine) a neki od njih već se i primjenjuju s dosta uspjeha na za sada ograničenom dijelu populacije. Kao što pokazuju rezultati evaluacije njihove primjene u predškolskim i osnovnoškolskim ustanovama, njihova primjena ne iziskuje posebno velika ulaganja u materijalnom i edukativnom smislu, ni osobite napore odgojitelja i učitelja koji ih primjenjuju, a pozitivni učinci značajno su iznad ulaganja, i to na svim razinama, neposredno i posredno. Već postojeći stručni kadar treba samo preusmjeriti u okviru njihovih stalnih, svakodnevnih poslova tek malim pomakom u djelovanju tako da u postojeće njihove aktivnosti i programe budu uvršteni i novi programski sadržaji. Ti su se programi pokazali kompatibilnima s novom humanističko - kreativnom koncepcijom odgoja i u određenom su dijelu njezina konkretizacija. Time su bez proširenja kadrovske strukture, što je trenutno s obzirom na opću materijalnu situaciju jedino moguće, bili realizirani daleko širi ciljevi,

a stručnjaci su uz isti angažman bili znatno djelotvorniji i uspješniji. Iskustva stručnjaka koji su primjenjivali navedene programe su pozitivna; oni su i sami zadovoljni takvim radom. Novi sadržaji, dani na isto tako nov, zanimljiv način učinili su da svakodnevni rad u vrtićkim skupinama ili sat slobodnih aktivnosti postane interesantniji, i to ne samo djeci. Sama aplikacija programa bila bi jednostavnija kada bi u vrtiću i školi postojali socijalni radnici, koji su i posebno educirani tijekom diplomskog studija za tkave oblike rada i intervencije u obiteljima djece, ali u sadašnjim uvjetima bit će mnogo uspjeje li se ostvariti dobra suradnja s centrima za socijalni rad koji mogu djelovati u obiteljima, dok odgojitelj ili učitelj radi s djecom.

Premda tako viđeno provođenje programa i ne djeluje osobito zahtjevno, poznavajući prilike u nas, valja biti realan i prihvatiti da će trebati puno napora, rada i suradnje različitih društvenih činitelja kako bi se prevladali uobičajeni otpori i obitelj postala ono što i treba biti: topla i sigurna kolijevka čovjekova. Da bi ta nastojanja bila svrsishodna i imala što veći učinak, potrebno ih je udružiti i koordinirati kroz jedno formalno ili neformalno tijelo, društvenu ili neku vladinu ili nevladinu organizaciju, koja bi stalno pratila stanje u ovom području, pokretala, usmjeravala i objedinjavala aktivnosti koje bi pomogle našim obiteljima da zadovolje svoje potrebe i prilagode se aktualnim prilikama.

Što treba činiti uglavnom je poznato, i u tome postoji visok stupanj slaganja. Razilaženja se javljaju više u razini očekivanja, optimizmu ili pesimizmu sudionika rasprava o problemima obitelji nego u tome što svakako treba uraditi. Pitanje koje se nakon ove konstatacije postavlja usmjereno je na to hoćemo li i dalje ostajati na onom vječnom, sterilnom - "trebalo bi" i "morali bismo". Vrijeme u kojemu jesmo ne dopušta nam takav odnos prema vlastitoj budućnosti. Isto to vrijeme pokazat će i to jesmo li postali pametniji, etičniji, humaniji i djelotvorniji ili je vječno okrivljavanje drugih (Turaka, Habzburgovaca, Mađara, Srba...) za jadno stanje u mnogim područjima našeg života bila samo maska za vlastitu nesposobnost.

LITERATURA:

- M. Ajduković: Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece, *Primijenjena psihologija*, 11 (1990), str. 47-55.
- M. Ajduković i N. Pečnik: *Nenasilno rješavanje sukoba*, Alinea, Zagreb, 1994.
- J. Bašić, N. Koller Trbović, A. Žižak: *Integralna metoda u radu s predškolskom djecom i njihovim roditeljima*, Alinea, Zagreb, 1984.
- P. Brajša: *Drukčiji pogled na brak*, Globus, Zagreb, 1990.
- K. Bunčić, Đ. Ivković, J. Janković i A. Penava: *Igrom do sebe*, Alinea, Zagreb, 1994.
- N. Čuturić i M. Šprajc: *Psihosomatske smetnje dječje dobi*, IV dani psihologije u Zadru, Zadar, 1987, str. 199-204.
- E.B. Hurlock: *Razvoj djeteta*, Zavod za izdavanje udžbenika Srbije, Beograd, 1956.
- J. Janković: Djeca prognanici i njihova socijalna mreža; *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 43, br. 2-3 (1993), str. 211-223.
- J. Janković i I. Magdalenić: Evaluating Foster Care for Displaced Children in a Country at War; *Current Perspectives on Foster Family Care for Children and Youth*, Well & Emerson, Inc. Toronto, Ontario - Dayton, Ohio; (1993) str. 183-198.
- J. Janković: *Sukob ili suradnja*, Alinea, Zagreb, 1994.
- J. Janković: *Obitelj i droga*, Školske novine, Zagreb, 1994.
- J. Janković: *Vrtić, škola, droga*, Školske novine, Zagreb, 1994.
- M.C. McNeese & J.R. Hebler: The Abused Child, *Clinical Symposia*, Vol.5; Nb. 5; 1977.
- E.A. Schaughency & B.B. Lahey: Mothers' and Fathers' Perception of Child Deviance: Roles of Child Behaviour, Parental Depression, and Marital Satisfaction, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53 (1985), str. 718-723.
- J.B. Victor, C.F. Halverson & K.S. Wampler: Family-School Context: Parent and Teacher Agreement on Child Temperament, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56 (1988), str. 573-577.

Summary

FAMILY-SOCIETY-FAMILY

Josip Janković

The paper deals with the family being the basis of healthy development of new generations. On the basis of the research done before and during the war, the author tries to define a modern family in Croatia and its capacity to fulfill its standard roles and perspectives, logically resulting from the present situation. The condition in which children are growing up are very difficult, particularly because of the stress caused by the war. The author mentions some activities that may eliminate the negative consequences of being exposed to such a situation. In order to succeed in these efforts, our activities have to take place on all levels. The greatest attention has to be given to primary prevention and to the corresponding programmes that are applicable in rather deprived conditions, using the existing network of educational and social work institutions.